

ТРИ ПЕРЕКЛАДИ «ODY DO MŁODOŚCI» АДАМА МІЦКЕВИЧА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЕВОЛЮЦІЇ МЕТРИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ВІРША

Розглянуто відтворення метро-ритмічних особливостей гімну «Oda do młodości» Адама Міцкевича у трьох українських перекладах різного часу. Історія цих перекладів показала поступове наближення до віршостилістики польського оригіналу і віддзеркалила головні тенденції розвитку українського вірша: еволюцію від силабіки (народнопісенний 14-складовик 8+6 у перекладі О. Навроцького) до силабо-тоніки (різностопний ямб, застосований П. Тичиною) і до тоніки (змішані метри у перекладі Д. Павличка).

Ключові слова: вірш, переклад, метрика, ритміка, силабіка, силабо-тоніка, тоніка.

Традиція перекладацького освоєння творчості А. Міцкевича в Україні бере початок від другої половини 20-х рр. XIX ст. У березневому номері петербурзького журналу «Вестник Европы» за 1827 рік було надруковано вільний переклад П. Гулака-Артемовського балади «Pani Twardowska». Кількома роками пізніше до творів Міцкевича звернулися перші українські поети-романтики Л. Боровиковський та О. Шпигоцький, прагнучи за допомогою перекладів стимулювати у рідній літературі розвиток нового для неї типу художнього мислення, збагатити її новим змістом і формами. І в XIX, і в XX століттях Міцкевича перекладали чимало видатних українських поетів: П. Куліш, М. Старицький, П. Грабовський, І. Франко, Леся Українка, П. Тичина, М. Бажан, М. Лукаш, Д. Павличко. Кращим і найпродуктивнішим перекладачем Міцкевича в Україні по праву вважають М. Рильського, який зробив доступним українському читачеві основну частину поетичної спадщини Міцкевича.

Досліджуючи відповідність українських перекладів Міцкевичеву оригіналу, особливу увагу звичайно звертають на проблему відтворення віршостилістики польського поета. Ця проблема, як відомо, базується на відмінностях у просодичних системах польської та української мов; пошуки метричних еквівалентів під час взаємоперекладів лишаються актуальними і сьогодні. Нові рішення запропоновано у недавніх українських перекладах з Міцкевича, зокрема у здійсненому В. Гуменюком першому повному перекладі поеми «Дзяди» [див. 1].

Предметом розгляду в цій статті є питання передачі віршових особливостей вершинного твору філаретської поезії Міцкевича – патріотичного гімну «*Oda do młodości*» (1820 р.) у трьох українських перекладах різних років. Метро-ритмічна організація цих перекладів демонструє етапи наближення до віршостилістики польського оригіналу, які віддзеркалюють зростання виразових можливостей українського вірша у процесі його розвитку. На обраному нами для дослідження рівні структури тексту розглядуваних перекладів виявилися пріоритети у роботі над віршем їхніх авторів, а також творчий потенціал останніх.

Вірш «*Oda do młodości*» – нерегулярна метрична структура з невмотивованими змінами коротких різнорозмірних силабічних ланок і рядків. Твір, що нараховує 75 рядків, полістрофічний і має одинадцять строф, причому два з чотирьох катренів, які входять до нього, монотричні (написані 8-складовиком), інші дев'ять строф – гетерометричні. Серед них, окрім двох чотиривіршів, по два шестивірша і восьмивірша, по одній строфі з семи, одинадцяти та дванадцяти рядків. Кількість складів у рядку варіюється від 13 до 3. Пануючий розмір – 8-складовик зі значною кількістю хорейчних та триакцентних рядків – 42 рядки. Крім 8-складовика у гетерометричних строфах функціонують 11-складовики (5+6) – 14 рядків, 10-складовики (5+5) – 11 рядків, 13-складовики (7+6) – 5 рядків, по одному рядку з семи, п'яти та трьох складів. Характерне для нерегулярного вірша Міцкевича локальне вирівнювання кількості наголосів у сусідніх рядках (це переважно 8-складовики) спостерігаємо і в «*Odi do młodości*».

Перший український переклад вірша під заголовком «*Ода до юности (Переложення з Адама Міцкевича)*» опубліковано 1865 р. у львівському журналі «*Нива*», і належить він плідному перекладачу і другорядному поету О. Навроцькому, невелика за обсягом оригінальна творчість якого формувалася під впливом Т. Шевченка. Характеризуючи переклади О. Навроцького з польського поета, Г. Вервес справедливо відзначив, що «образи і мотиви поезії Міцкевича Навроцький часто сприймає через призму шевченківських образів» [2, с. 137]. Це спостереження слід поширити і на трактування Навроцьким вірша «*Ody*». Вона перекладена улюбленим розміром Шевченка – 14-складовиком 8+6, котрий і в українській, і в польській поезії виразно пов'язаний з семантикою народності і пісенності. Спорадичні спроби Навроцького ввести до тексту перекладу – його лексики та синтаксису – елементи риторичного стилю (показово, що вони поєднуються з народнопісенними окликами «ой») на тональність вплинули мало: збережена перекладачем традиційна паузна система 14-складового розміру виявляє його генетичні особливості. Наводимо першу строфу перекладу Навроцького:

Ой без серця і без духу
Увесь люд конає...
Давай крил мені широких,
Поро молодая!
Полечу над мертвим миром
До святого раю,
Де огонь святий у душах
Дивами сіяє.
Ой сіяє він дивами,
Квітки розсипає,
А надію в чисте злото
Щедро осягає. [3, с. 204]

Г. Вервес зауважив, що Навроцькому в його перекладах здебільшого вдавалося передати тільки загальний зміст поезії Міцкевича [2, с. 138]. Слід наголосити, що продемонстрований Навроцьким підхід до завдань перекладача, котрий дозволяв вільне поводження зі стилістикою оригіналу, у 60-ті роки ХІХ ст. вважався застарілим та активно викоринювався.

Переклад «Ody do młodości», підготований П. Тичиною для «Вибраних творів» Міцкевича 1948 р. (видання здійснювалося з нагоди 150-річчя від дня народження польського поета) і згодом неодноразово передрукований і доопрацьований, зроблено вольним (тобто неврегульованим, різностопним) ямбом. Тичина уважно поставився до відтворення вірша оригіналу, точно передавши кількість рядків у строфах, суцільні жіночі клаузули, зберігши (за винятком двох незначних відхилень – у другій і десятій строфах) складне римування. Стопність рядків – від семи (один випадок) до однієї і двох (таких рядків також по одному, і вони відповідають три- і п'ятискладовим рядкам «Ody»). Найчастіше вживаються рядки Я5 (одинадцятискладові, їх 48) – метра, що став з середини ХХ ст. в українській поезії лідером серед класичних розмірів. На другому місці – дев'ятискладові рядки Я4 (16 рядків); Я6 (рядок з 13 складів) написано 8 рядків. Отже, кількість рядків основного розміру у вірші Міцкевича і Тичининому перекладі відносно співмірна: 42 рядки 8-складовика – 48 рядків Я5. Еквілінеарність помітно порушено у виборі другорядних розмірів: якщо у Міцкевича абсолютно переважають рядки довших проти 8-складовика розмірів, то Тичина як другорядні розміри використовує і коротший від Я5 – Я4, і довший – Я6.

Фрагменти, написані одним розміром, у Тичини зустрічаються частіше, й вони більші за обсягом, ніж в оригіналі. Такі послідовності у перекладі іноді поширюються на 2–3 сусідні строфи і можуть налічувати до 14 рядків – три

зафіксовані випадки зустрічаються у другій, менш вдалій частині перекладу Тичини. У Міцкевича максимальна кількість рядків того самого розміру, що йдуть поспіль, – п'ять, вони входять до однієї строфи – і це різні модифікації 8-складовика.

Як і в оригіналі, у перекладі дві монометричні строфи – остання, одинадцята (так і в Міцкевича), і дев'ята (у Міцкевича – третя). Метрична схема початкових строф перекладу Тичини помітно зорієнтована на імітацію послідовності силабічних рядків у відповідних строфах польського оригіналу. Приміром, перша строфа вірша Міцкевича складається з таких рядків: 11 (5+6), 8, 8, 8, 8, 8, 13 (7+6) – у перекладі Тичини вона відтворена Я5 з жіночою клаузулою – одинадцять складів, п'ятьма рядками Я4 з жіночими клаузулами – по дев'ять складів, Я7 з жіночою клаузулою – п'ятнадцять складів; друга строфа: послідовність розмірів у Міцкевича – 8-складовик, 11-складовик, 8-складовик, 10-складовик; у Тичини – Я4, Я5, Я4, Я5.

Спроби імітації віршового ряду строфи Міцкевича у наступній частині перекладу змінює загальна настанова на поліметричність і неврегульоване чергування різностопних ямбічних рядків, причому, як зауважувалося вище, частота і виразність метричних переходів порівняно з текстом Міцкевича Тичиною згладжуються (пор. сьому, восьму, десяту строфи перекладу й оригіналу). Водночас острівці подібних відзначеним на початку перекладу відповідностей метричних рядів продовжують траплятися і далі, чітко виявнюючись, зокрема, у завершальній строфі. Звернімо увагу, що для перекладу 8-складовиків у фіналі «Ody» Тичина звернувся не до Я4, як у першій та другій строфах, а до Я5, рядками цього розміру відтворюючи монометричну строфу:

Лід рушить і спливе, а наостанку
Вся гниль із забобонною юрбою...
Ну здрастуй же, ясний свободи ранку!
Визволення йде сонце за тобою! [4, с. 347]

За кілька років після публікації Тичининого тексту «Ody» рецензент, оглядаючи українські переклади з Міцкевича, серед недоліків назвав «механічний потяг» їхніх авторів до ямба, звучання якого не може передати «інтонацію, певний тонічний малюнок творів польського поета» [5, с. 114; див. також 2, с. 258–259]. Справді, акцентна передбачуваність ямба, до того ж за наявності значного скупчення однорозмірних рядків у перекладі Тичини, згладжувала, нівелювала нерівний інтонаційно-ритмічних плин вірша «Ody do młodości», який передає пафос пристрасного романтичного пориву.

Цей прорахунок Тичини ліквідовано у віртуозному перекладі Міцкевичевої поезії Д. Павличка, здійсненому у 60-х роках минулого століття.

Нерегулярний вірш «Ody» Павличко передає тонічним віршем, насичуючи його рядками класичних розмірів – 2- та 3-складових. Кількість рядків у строфах та порядок рим точно відповідають оригіналу; водночас, починаючи від третьої строфи, Павличко вводить до тексту чоловічу риму, природно, відсутню у Міцкевича. На відміну від Тичини, Павличко враховує не тільки довжину рядків та їх послідовність, але й специфіку їхньої акцентної організації, спрямовуючи зусилля на відтворення загального ритмічного профілю вірша. Основну увагу приділено акцентному руху всередині строфи – передачі кореспондування рядків за кількістю наголосів. У перекладі зіштовхуються рядки всіх силабо-тонічних розмірів, відтинки одного розміру не перевищують чотирьох рядків і трапляються лише двічі, репрезентуючи їх різні акцентні варіанти (йдеться про хорей у першій та шостій строфі), за кількістю рядки двоскладовиків перевищують рядки трискладових розмірів, у останніх нерегулярно виникають стягнення складу. Така рухливість ритмічної організації тексту перекладу суттєво підвищує експресивність звучання вірша. Разом з тим слід наголосити на зорієнтованості перекладача на відтворення характерного для вірша Міцкевича явища, яке спостерігається і в «Odi do młodości», – акцентної вирівненості сусідніх рядків, що виникає фрагментарно [6, с. 195–196].

Порівняймо кілька строф оригіналу й перекладу з боку складової та акцентної організації. Нагадаймо, що Павличко точно передає кількість рядків та порядок рим у строфі.

Перша строфа складається з семи рядків. Початковий рядок і в польському, і в українському текстах нараховує одинадцять складів. 11-складовик (5+6) Міцкевича ямбічно акцентований, чотири наголоси припадають на повнозначні слова: «Bez serc, bez ducha, to szkieleców ludy». Павличко копіює цей акцентний порядок: «Ні серць, ні душ – то кістяків народи».

Другий-шостий рядки оригіналу – 8-складовики 3-акцентний та хорейний. Перша половина другого рядка має ямбічний розспів: «Młodości! dodaj mi skrzydła!» Павличко використовує для його перекладу ЯЗ з жіночою клаузулою, скорочуючи рядок на один склад, але зберігаючи три наголоси, один – неметричний – припадає на перший склад: «Дай, молодосте, крила!» Емфатичне виділення, що утворюється завдяки акцентному стику, відповідає стилістиці «Ody». Третій-шостий рядки перекладені Х4; третій рядок, як і у Міцкевича, нараховує чотири наголоси: «Хай злечу над мертвим морем» («Niech nad martwym wzlece światem»), четвертий і шостий рядки – по три наголоси у польському та українському текстах. Сьомий рядок в оригіналі – 13-складовик (7+6) з чотирма наголосами, його перша половина – анапестична: «I obleka w nadziei złote malowidła». У перекладі Павличка – це Ан4

з жіночою клаузулою: «Розбиває твоя неприборкана сила». Отже, заключний рядок першої строфи у перекладі, як і у вірші Міцкевича, нараховує 13 складів і має чотири наголоси. У цій строфі в оригіналі по чотири наголоси мають перший, третій та сьомий рядки, по три – другий, четвертий, шостий. Павличко відтворює кількість наголосів. Польському тексту кількістю складів та хореїчним акцентуванням відповідає і п'ятий рядок перекладу, проте наголосів тут два, у Міцкевича – три.

Друга строфа – чотиривірш. В оригіналі «Ody» кожний з рядків нараховує чотири наголоси. Перший і третій рядки – 8-складовик з хореїчним акцентуванням, другий – 11-складовик (5+6) з дактилічним початком, четвертий – 10-складовик (5+5), акцентований як дактиль зі стягненням складу в третій стопі. Павличко точно передає силабічну побудову строфи – 8, 11, 8, 10 складів:

Хай вже ті, що йдуть до ночі,
Хилячи долу поорані чола,
Стільки побачать довкола,
Скільки засягнуть погаслі очі [7, с. 60].

Перший рядок перекладу, як і оригіналу, – повнонаголошений Х4, другий, третій і четвертий рядки перекладені дактилем, причому Павличко повторює стягнення складу в четвертому рядку, повністю відтворюючи його організацію: «Jakie tęrumi zakześla oszu». – «Скільки засягнуть погаслі очі».

Функціональним еквівалентом мажорних закличних 8-складовиків останньої, одинадцятої строфи, чотиривірша «Ody do młodości» у перекладі Павличка стають 8-складові рядки з перехресним римунням жіночих та чоловічих клаузул. Рухливість інтонації у вірші Міцкевича спирається на змішування різних модифікацій 8-складовика. Павличко ж звертається до варіювання рядків різних трискладових розмірів зі стягненням стопи. Тонічної вирівненості Міцкевичевої строфи – кожний з чотирьох рядків має по три наголоси – український перекладач повністю дотримується:

Суремлять весняні води,
Передсудів гинуть льоди.
Встань, зоренице свободи,
Порятунку сонце, веди! [7, с. 62]

Історія роботи над перекладом «Ody do młodości» Міцкевича у плані метрики відповідає головним тенденціям розвитку українського вірша – еволюції від силабіки (у перекладі Навроцького використано її народнопісенний варіант – 14-складовик 8+6) до силабо-тоніки (різностопний ямб, застосований Тичиною) і до тоніки (змішані метри у перекладі Павличка). Шлях, по

якому рухалися згадані перекладачі, виразно демонструє зростання рівня й удосконалення української перекладацької школи.

* * *

Коли ця стаття була написана, мені став відомий переклад «Ody do młodości» М. Рудницького, надрукований до 85-річчя від дня смерті Міцкевича («Література і мистецтво», 1940, № 3, с. 32). Львів'янину, людині, що досконало володіла польською мовою, досвідченому перекладачеві, М. Рудницькому було набагато легше, ніж вихідцям з центральної України, досягнути специфіку звучання вірша Міцкевича. Його підходи у принципових моментах збігаються з тими, які через кілька десятиліть втілює у своїй інтерпретації «Ody» Павличко. Як і останній, М. Рудницький орієнтувався, хоч і не так послідовно, як його наступник, на відтворення силабічного складу та акцентування рядків оригіналу. Кількість рядків у строфі та схема римування (з незначними відхиленнями, як, зокрема, у першій і другій строфах) відповідають параметрам Міцкевичевого тексту. Як і Павличко, Рудницький, поряд з жіночими, використовує і чоловічу риму, проте в акцентуванні більше спирається не на двоскладові, а трискладові класичні розміри. Отже, на час роботи Тичини над перекладом «Ody do młodości» в українській літературі вже існував досконаліший від його перекладу текст Рудницького.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Пцоловська Л.* Вірш і стиль у перекладі (на матеріалі першого повного українського перекладу «Дзядів» Адама Міцкевича) // «Слово і час». 2010. № 9. С. 86–96.
2. *Вервес Г.* Адам Міцкевич в українській літературі / Г. Д. Вервес . – 2-е перероб. і доп. вид . – Київ : Худож. літ., 1955 . – 278 с.
3. «Нива». Львів – 1865. – Ч. 13. – 10 мая.
4. *Тичина П.* Зібрання творів : У 12 т. – Т. 6. Переклади / Тичина П. Г. – Київ : Наукова думка, 1985. – 704 с.
5. *Глинський І.* Дещо про недоліки перекладів з Адама Міцкевича / І. Глинський // Жовтень. – 1954. – № 11. – С. 110–115.
6. *Pszczółowska L.* Wiersz polski: Zarys historyczny / Lucylla Pszczółowska. – Wrocław : Leopoldinum, 1997. – 430 s.
7. *Павличко Д.* Твори в трьох томах. Т.3. Переклади / Д. В. Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – 494 с.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015.

**ТРИ ПЕРЕВОДА «ODY DO MŁODOŚCI» АДАМА МИЦКЕВИЧА
КАК ОТРАЖЕНИЕ ВЕДУЩИХ ТЕНДЕНЦИЙ ЭВОЛЮЦИИ
МЕТРИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНСКОГО СТИХА**

Рассматривается воспроизведение метро-ритмических особенностей гимна «Oda do młodości» Адама Мицкевича в трех украинских переводах разного времени. История этих переводов показала постепенное приближение к стихостилистике польского оригинала и отобразила главные тенденции развития украинского стиха: эволюцию от силлабики (народнопесенный 14-сложник 8+6 в переводе А. Навроцкого) к силлабо-тонике (разностопный ямб, использованный П. Тычиной) и к тонике (смешанные размеры в переводе Д. Павлычко).

Ключевые слова: стих, перевод, метрика, ритмика, силлабика, силлабо-тоника, тоника.

Chamata N., PhD

**THREE TRANSLATIONS OF «ODY DO MŁODOŚCI» POEM BY
ADAM MICKIEWICZ AS A REFLECTION OF LEADING TRENDS OF
UKRAINIAN VERSE METRIC SYSTEM EVOLUTION**

The article observes re-translation of metric and rhythmic features of «Oda do młodości» hymn written by Adam Mickiewicz in three Ukrainian translations created in different time. The history of these translations shows a gradual approach to versification stylistics of the Polish original and reflected the main trends in evolution of Ukrainian verse: the evolution from syllabic (folk-song 14-syllable verse 8 + 6 A. translated by O. Navrotskyi) to the accentual-syllabicverse (different-foot iamb used by P. Tychna) and tonic verse (mixed meters in translation by D. Pavlychko).

Key words: poem, translation, metrics, rhythmic, syllabic, accentual-syllabic, tonic.

УДК 801.613:82-1/9

Червінська О. В., д. філол. н., проф.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЖАНРОВА ПРИРОДА РИТМУ

З'ясовується первісна функція ритму, яка на початках могла виконувати програму ще не усвідомленої парадигми жанру (в цьому плані вирізняється значення